

RAKOUSKO – SPOLEČNOST A REGIONY

recenze

Německý název Rakouska „Österreich“ má svůj původ od pojmu „Ostarrichi“, s nímž se historici setkávají prvně v roce 996 pro označení malého území v nejvýchodnější části „římské říše národa německého“, jeho nejvýchodnější marky. V roce 1156 je markrabství povýšeno na vévodství s pojmenováním „Österreich“. To je provází po celou dobu jeho historie až do dneška. Taková kontinuita, považovaná za šťastné dědictví, provází Rakousko po celou dobu jeho trvání a má své příznivé aspekty. Současné Rakousko je považováno od roku 1945 za „druhou republiku“, když první trvala od roku 1918 do roku 1938.

Existence nového Rakouska, jeho rostoucí význam v evropském kontextu, členství v Evropské unii, funkce převodního území mezi západem a východem, resp. střední a východní Evropou, se stala podnětem *prof. dr. Elisabeth Lichtenbergerové* k sepsání historie Rakouska od jeho počátků, ne však jako dějepisné dílo, ale jako analýzy jeho území z hlediska obyvatelstva, struktury jeho společnosti, z hlediska jeho ekonomiky, zeměpisného profilu, přírodních zdrojů, životního prostředí, osídlení, urbanizace, dopravních systémů a postavení v Evropě retrospektivní i perspektivní. Výsledkem je publikace, která se možná stane vzorem pro následovníky z jiných zemí.¹⁾

Publikace je koncipována jako široce založená sociálně ekonomická analýza devíti okruhů souborných problémů moder-

ní společnosti. Je podložena rozsáhlými statistickými informacemi. Geografická profese autorky se promítá do územních aspektů analyzované problematiky, představujících uvedené okruhy zájmů jim věnovaných. Přirozeným úvodem je historie Rakouska a jeho dědictví. Následuje analýza politického vývoje země se zaměřením na druhou republiku. Zvláštní pozornost je věnována analýze obyvatelstva, jeho reprodukci, územním rozdílnům. Nezbytnou součástí západoevropských studií území a obyvatelstva představují otázky přírodních zdrojů a životního prostředí. Pro Rakousko zůstává pojem „venkova“ nadále důležitou součástí jeho politiky, jeho ekonomiky i jeho využívání; proto je mu věnován významný oddíl analýzy. Kontradikce „město-venkov“ má mnoho stránek, zahrnujících i stanoviska k formám osídlení a jeho dalšího vývoje jak v podobě měst, tak v podobě vesnic. Základem rozvoje rakouské společnosti je i nadále, jako všude jinde, jeho národní hospodářství, struktura jeho ekonomiky, efektivita, hledání cest k optimalizaci produkce a jejího využití. Soubor sociálně ekonomických podmínek, ale také soubor efektů vede k otázce o budoucích jistotách a nejistotách vývoje rakouské společnosti, a to uvnitř země, ale nejnověji i ve vztahu k Evropě, Evropské unii a ostatnímu světu. Proto kniha končí kapitolou „Rakousko v Evropě“.

I novodobé Rakousko se vrací ke svým historickým kořenům jako inspiraci rozvo-

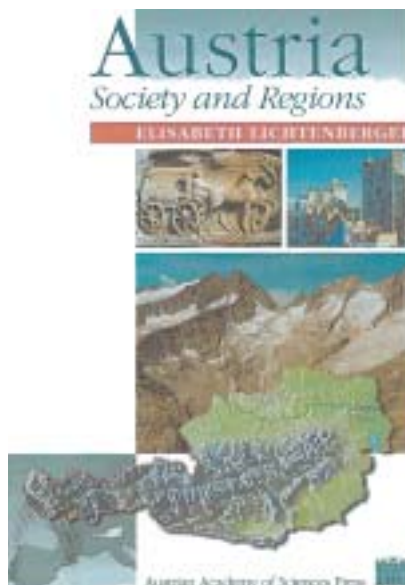
je současné společnosti. Je proto pochopitelné, že otázkám koncepcí státu od středověku přes přechodná období do novověku je věnována značná pozornost. Příkladem je popsání historie pojmu „Rakouský dům“ po jeho oficiálním zavedení v roce 1282, jeho peripetie a náplň včetně koncepcí jeho politiky („Bella gerant alii et tu felix Austria nube“) po celou dobu jeho trvání. Je vysvětlen vznik císařství v roce 1804 jako reakce na napoleonskou německou politiku, vznik Rakouska-Uherska v roce 1867 a ovšem zánik Rakouska-Uherska 1918, historie první republiky, začlenění do Třetí říše 1938 – 1945 včetně poválečné historie od roku 1945. V této souvislosti je zvláštní pozornost věnována Vídni jako hlavnímu městu někdejšího impéria až po její současnou funkci, která nabírá postupně na významu. V této souvislosti se uvádí vývoj počtu obyvatelstva Vídně, Budapešti a Prahy od roku 1800 do roku 1991. Vídeň vzrostla populačně během zhruba 200 let z 247 na 1 533 tisíc obyvatel. Hranice Rakouska po prvé světové válce určil Saint Germainský mír 1919. Z 52,6 mil. obyvatel habsburské monarchie v roce 1918 zůstalo v prvé Rakouské republice 6,5 mil., v Maďarsku 8,0, v Československu 13,6, v Polsku 8,8, v Jugoslávii 7,5 a v Itálii 0,5 mil. obyvatel. To v mnohém předurčilo další vývoj meziválečné Rakouské republiky.

Politický přehled současného Rakouska – druhé republiky – uvádí definice země jako státu řízeného politickými stranami

a zájmovými skupinami na úrovni federace a zemí. Značnou váhu mají i odbory. Sociální partnerství, vzniklé v Rakousku v roce 1957 ze zástupců veřejné správy, odborů a soukromé sféry vedlo úspěšnou sociální politiku, která vyrovnávala rozdíly životní úrovně různých sociálních skupin, vedla k rovnovážné bytové politice a vyrovnávala i rozdíly územní. Federální orgány zajišťují legislativně celostátní rovnováhu. Zemské a místní orgány jsou odpovědné především za sociální infrastrukturu, zdravotnictví, školství apod. Vídeň má skoro ve všech směrech zvláštní postavení, ač jinak je pouze jedním z devíti států Rakouska. V roce 1961 bylo v Rakousku 3 999 samostatných obcí, v roce 1996 jich bylo 2 354. Pouze 199 obcí má více než 5 000 obyvatel. Ze 100 bytů bylo v roce 1981 57,1 % postaveno po válce; 39,3 % je v soukromém vlastnictví, 8,4 % v „kondominiu“, 28,3 % jsou byty „s kontrolovaným nájemným“, 9,9 % jsou byty veřejného sektoru, ostatek je bez kontroly.

Oddíl věnovaný obyvatelstvu a vývoji společnosti byl napsán ve spolupráci s **prof. dr. H. Fassmannem**. Územně je věnován rozdílu mezi demografickým profilem východu a západu Rakouska, vývoji reprodukčních ukazatelů, podrobnější analýze poválečného vývoje obyvatelstva, vývoji emigrace a imigrace, významu a vlivu Vídně jako demografického centra státu, změnám v sociálním složení obyvatelstva země a specifickým otázkám jako „agroekologické emancipaci“ venkovského obyvatelstva, diferenční výstavbě domů a bytů, deindustrializaci a odturistické ní některých oblastí, sociální segregaci, etnické segregaci, vzdělání a demografické integraci. Pod uvedenými pojmy se skrývají jednak klasické fenomény vývoje a reprodukce obyvatelstva, jednak rakouská „specifika“. Důležitou charakteristikou populačního vývoje Rakouska jsou nejen rozdíly mezi jeho západní a východní částí, zde zvláště vývoje města Vídně, ale také procesy související s urbanizací, suburbanizací a exurbanizací země. Stěhování po válce probíhalo ve znamení migrace venkov-město, migrace z měst do předměstí a zázemí (suburbanizace), dále ve znamení „chaotické urbanizace“, budování „druhých bydlení“ a částečného návratu obyvatelstva do vysídlených center měst s jejich **gentrifikací**. Počátky suburbanizace se kladou v Rakousku už do 60. let. Vrcholu dosahuje proces během 70. let, zčásti formou „chaotické urbanizace

a suburbanizace“. Vliv na neorganické migrace mělo i zahraniční stěhování a jeho nezvládnutí. Depopulační procesy – nazvané autory „**demografická devoluce**“ – měly a mají v Rakousku zhruba stejný průběh jako v jiných západoevropských zemích. Souvisejí se snižováním realizované plodnosti, jejíž důsledky nestačí vyrovnávat ani klesající úmrtnost. Míra reprodukce se od roku 1970 do roku 1995 snížila v Rakousku ze 2,29 na 1,40, v Německu ze 2,01 na 1,24, ve Švýcarsku ze 2,40 na 1,48 (v *České republice z 1,93 na 1,28; pozn. A.A.*). Podíl dětí 0-14 letých se mezi rokem 1951 a 1991 snížil z 22,9 % na 17,4 %, osob starších 60 let vzrostl z 15,6 % na 20,1 %. Výrazně se změnil počet domácností. Jejich růst ze 2 205 tis. v roce 1951 na 3 060 tis. v roce

1993 byl provázen výraznými strukturálními změnami: podíl jednočlenných domácností vzrostl ze 17,5 % na 29,2 %. I zde existují značné územní rozdíly mezi východem a západem země. Migrace sledují autoři z hlediska mezistátního v časové retrospektivě od první světové války, se zvýrazněním současných charakteristik. V té souvislosti jsou sledováni hlavně uprchlíci a azylanti. Vídeň přitom zaujímá zvláštní postavení jak svým politicko ekonomickým významem, tak významem demografickým, tj. podílem na obyvatelstvu země (1 540 tis. ze 7 796 tis. v roce 1991, tj. 19,8 %). **Sociální změny** jsou důsledkem změn ekonomických. Z ekonomicky činných 3 347 tis. osob v roce 1951 pracovalo v primárním sektoru zemědělství a lesnictví 1 080 tis. pracovníků, v roce 1991 pouze 258 tis. (7,3 %). Terciární sektor vzrostl z 1 018 tis. (27,2 %) na 1 928

(54,8 %). Podíl zaměstnanců však vzrostl ze 64,7 % na 88,7 %, což je jistě překvapující. Venkovské obyvatelstvo přestává být převážně zemědělským obyvatelstvem a je stále více závislé na poskytování rekreačních aktivit. Růst průmyslu se zastavil v souvislosti s růstem terciární sféry. Některé oblasti se brání růstu turistických aktivit ve vybraných zónách, které by měly být chráněny jako přírodní bohatství.

Přírodní zdroje a životní prostředí jsou důležité právě pro takové země jako je Rakousko a struktura jeho ekonomiky, závislá do velké míry na turistickém ruchu. Rakousko je charakterizováno jako „alpská země“, je rezervoárem vodní síly, jeho hydroelektrárny zaujímají zvláštní postavení nejen v energetice země, ale v celém národním hospodářství. Rakousko je „**terasou**“ volného času nejen Evropanů. Dunaj je sice největší řekou, ale teče „nesprávným směrem“ do země s nižším stupněm ekonomického rozvoje. Geograficky je země rozčleněna na mnoho malých zeměpisných jednotek, což se promítá i do jeho administrativy na nižších decizních stupních. Přírodní bohatství jsou nejen hory a řeky, ale také minerální vody, které jsou primární základnou pro lázně, jejichž poloha umocňuje jejich léčebnou účinnost. To, co je pro Rakousko a jeho přírodu předností, skrývá i potenciální nebezpečí přírodních katastrof. I jim je věnována v knize pozornost jako sociálnímu jevu.

Je příznačné, že jedna z kapitol je nazvána „Agrární společnost a společnost volného času“. Geografický profil země vedl tradičně k odlišné se vyvíjející ekonomice země a její společnosti. Zemědělství bylo dlouhodobě spojeno s původně málo rozvinutým turistickým průmyslem (který se původně ostatně za „průmysl“ nepovažoval). Zvýšení efektivity zemědělského využívání půdy mělo vliv na růst nezaměstnanosti zemědělského obyvatelstva, které však částečně nacházelo už v 19. století obživu v poskytování služeb cizineckému ruchu. Proto i v horských podmínkách žije vedle sebe zemědělství, z části bohatě dotované státní podporou s převažujícím zájmem zachování a udržování „kulturní krajiny“, kdy zemědělská výroba je více méně sekundární aktivitou zemědělců vysokohorských oblastí, a podniky turistického ruchu. Státní zemědělská politika je poměrně často revidována v závislosti na vývoji národního hospodářství, v poslední

době v závislosti na zemědělské politice Evropské unie. Posledně se tak v rozsáhlejší míře stalo ještě před vstupem Rakouska do EU v souvislosti s vnitrostátní koncepcí agrární politiky v roce 1992. Prvním cílem tehdejších opatření bylo zachovat zemědělství a lesnictví jako záruku sociálních jistot venkovského obyvatelstva, jistotu územního vyrovnávání životních podmínek, ale i životního prostředí, včetně *ekologické kompatibility*. Druhým cílem bylo zachovat všechny aktivity spojené s venkovem, tj. mimo zemědělskou výrobu i ostatní činnosti, a to nejen v oblasti turismu. Zemědělství i lesnictví musí být podporováno státem, aby byly vyrovnány nepříznivé podmínky pro pracovníky v těchto sektorech. Zemědělství i lesnictví se pro část ekonomicky činných osob v těchto odvětvích stává z práce „na plný úvazek“ prací na „částečný úvazek“ s možností aktivity v jiném odvětví.

Pro Rakousko a jeho zemědělskou výrobu se stále více uplatňuje zavádění a rozšiřování „*ekologického zemědělství*“. Jde o zavádění „organického hospodaření“, jež je podporováno Evropskou komisí, jeho regulativem 2092/91 z července 1994, jako cesta ke zdravotně lepší produkci potravin. Rakousko řeší velký sociální problém 100 000 „vysokohorských farmářů“. Proto i zavádění dražší specializované potravinářské zdravé výroby je podporované státem a má svůj význam v rámci ekonomiky primárního sektoru v zemi.

Kapitola věnovaná městu a venkovu jako sídelním a sociálním entitám je uvedena charakteristikou Vídně jako „eurometropole“ na jedné straně a množstvím malých sídel na druhé straně. Růst počtu sídlišť po válce tuto dichotomii nejen nevyrovnal, ale přispěl i k růstu rozdílů mezi oběma fenomény. Souviselo to především s růstem poválečné ekonomiky, méně s důsledky populačního vývoje země. Města rostla také díky rozsáhlé bytové výstavbě, např. tzv. municipálním socialismem (jako ve Vídni apod.), zatímco venkov v bytové výstavbě buď zaostával, nebo se vyvíjel jako suburbanizovaná sídla v blízkosti větších měst. Proto venkovská krajina a její ráz byly porušeny, a to na různém stupni poškození. Domovní zástavba změnila mnohde od základů historický ráz krajiny. Některá města se však vrátila k politice zachování historického rázu osídlení, revitalizaci městských center a k modernizaci bytového fondu. Tím

se zachránilo mnoho historických hodnot a charakter sídel, která neklesla na hladinu bezvýznamnosti. Oživuje však i vesnice a někde i „expanduje“. Roste kvalita bytového fondu, a to jak novou výstavbou, tak modernizací starého fondu. V roce 1951 jen 10,0 % bytů mělo koupelnu, v roce 1993 ji už mělo 93,0 %. Podle sčítání lidu, domů a bytů v roce 1991 bylo v Rakousku 426 tis. bytů (12,5 %) označených jako „druhé bydlení“, a 201 tis. bytů (6,0 %) jako „weekendové bydlení“, celkem 18,5 % bytů mělo charakter „dalšího bydlení“.

Oddíl nazvaný Duální ekonomika a duální doprava, zpracovaný za spolupráce *prof. dr. H. Fassmanna*, je uveden legislativními opatřeními po roce 1945, která tento „dualismus“ vytvořila. Byla to jednak opatření spojeneckých mocností z let 1945 – 1955, poté opatření přijatá v souvislosti s Marshallovým plánem (1948 – 1952) a pak nacionalizační opatření socialistických vlád již od roku 1951. Stát měl velké právní a tím faktické ingence do národní rakouské ekonomiky a důsledky jsou přetrvávající charakteristikou ekonomiky rakouského státu. Rakousko prodělalo, podobně jako Německo, v letech 1950 – 1960 etapu „ekonomického zázraku“, kdy hrubý národní produkt vzrostl o 85 %. V 60. letech byla ražena hesla „růst, zaměstnanost, stabilní ceny a platební rovnováha“. To přispělo k mezinárodnímu významu Rakouska politicky i ekonomicky. V roce 1983 skončila nadvláda Socialistické strany Rakouska a tím i rakouský „keynesianismus“. Ekonomická dogmata *B. Kreiského* byla nahrazena novým sloganem „Více soukromých podniků – méně státních“. V letech 1970 a později začíná *deindustrializace Rakouska* a jeho terciarizace. Na trhu práce se promítá jednak komplex jeho změn, jednak vyrovnávání se s tzv. „gender komplexem“, tj. vyrovnávání dosud nízké účasti žen na pracovním zapojení. Důležitou úlohu, nejen vnitrostátně, ale postupně i mezinárodně, začíná hrát peněžnictví, *bankovní sektor*. Rozvoj *kvartéru* spadá do 80. a 90. let a stále se rychle rozvíjí. Dvojitý (duální) systém se promítá i v dopravě, kde konkuruje státní dopravní a spojový systém jako dominantní, a soukromý, který však nabývá postupně na síle. Pro Rakousko je významná tranzitní doprava, zejména v jeho západní části, spojující severní Evropu, tj. hlavně Německo s Itálií,

event. Balkánem. Tranzit přináší sice Rakousku značné finanční zisky, ale také environmentální zatížení.

Kapitola o „jistotách a nejistotách Rakouska“ je uvedena konstatováním, že pádem železné opony a otevřením hranic Evropské unie směrem na východ se značně změnilo i postavení Rakouska v celém kontinentálním systému. Koncepce *keynesiánské ekonomiky* padla, začalo odbourávání sociálního státu, začala éra novoliberalismu. Jaké jistoty a nejistoty z toho vyplývají? Demografický vývoj bude určovat „železný zákon“ porodů a úmrtí. Přírodní podmínky se budou měnit ve vztahu k dodržování politiky environmentálního zachování přírody a dosavadních hodnot, systém osídlení bude zachován a bude v něm pokračováno, bude pokračovat rozvoj infrastruktury. To představuje určité **jistoty**. Proti tomu jsou zde některé **nejistoty**: jaké budou důsledky internacionalizace a globalizace ekonomiky? Jaký bude trend etapy „postfordismu“ a deindustrializace? Jak bude pokračovat restrukturalizace terciární sféry, zvláště turismu a obchodu s nemovitostmi? Jaký bude vliv politiky Evropské unie na výrobu, zemědělství a regionální disparity?

V souvislosti s českým problémem členění České republiky na vyšší územní jednotky NUTS 1, NUTS 2 a NUTS 3 je zajímavé uvést, že Evropská unie má 77 NUTS 1, z nichž 3 připadají na Rakousko (Západ, Východ, Jih), dále má 206 NUTS 2, z toho 9 v Rakousku, a 1 031 NUTS 3, z toho 35 v Rakousku. I v Rakousku musely být země pospojovány, aby vznikly dostatečně velké NUTS.

Závěrečnou kapitolu představuje oddíl *Rakousko v Evropě*. Rekapituluje se zde, že 8,1 mil. obyvatel Rakouska představuje 2,5 % obyvatel Evropské unie, že 3 NUTS 1 jsou srovnatelné zejména především s belgickými NUTS 1. Země zůstává ještě nadále nejvýchodnější zemí EU a má úzké vazby na země bývalé RVHP, s nimiž má 1 225 km dlouhou hranici. Významnou úlohu má Vídeň jako *evropská metropole* s vazbami na Prahu a Budapešť. Jako alpská země je zemí turistickou, a to hlavně v zimních obdobích. Rakouský kapitál začíná úspěšně fungovat v České republice a v Maďarsku a provazují se i ekonomiky s těmito zeměmi. Trojúhelník Vídeň – Praha – Budapešť nabývá na stále větším významu spolupráce ekonomické i kulturní.

Rakousko zaujímá třetí místo mezi zeměmi Evropské unie z hlediska HDP svými 112 % jejího průměru, a to za Lucemburskem a Dánskem (1994). Rakousko má předpoklady úspěšného rozvoje i v budoucí rozšířené Evropě, a to díky svým historickým vazbám na středoevropský prostor a díky své geografické poloze včetně příznivých dopravních cest. Výhled do 21. století charakterizuje publikace několika body: bude pokračovat koncentrace výroby, obchodu, finančnictví, dopravy a spojů; bude pokračovat stárnutí obyvatelstva s jeho důsledky; bude pokračovat mezinárodní stěhování; bude pokračovat metropolizace sídel;

dále se bude rozvíjet mezinárodní turismus; bude se rozšiřovat počet členů Evropské unie a jejich integrace; bude docházet ke sblížení vývoje evropských zemí. Publikace odpovídá na jednotlivé body v rakousko-evropských souvislostech a budoucnost země vidí optimisticky.

Analytický text recenzované publikace je podložen 21 mapami a mapkami, 81 grafy, 79 přehlednými analytickými tabulkami a navíc 229 dokonalými barevnými fotografiemi, vztahujícími se k jednotlivým kapitolám knihy. Publikace tak představuje nejen skutečné kompendium a malou en-

cyklopedii o Rakousku, ale lze ji chápat i jako reprezentační dokument mimořádně vysoké obsahové i formální kvality. Čeští odborníci profesí, jichž se publikace týká nejméně, si mohou klást otázku, za jakých podmínek by bylo možno takové dílo zpracovat i za Českou republiku. Materiálů nutných k jeho sepsání na srovnatelné obsahové úrovni je dostatek.

Alois Andrlé

¹⁾ LICHTENBERGER, E.: *Austria – Society and Regions*. Wien 2000. Austrian Academy of Sciences Press. 491 s.